

ez, janari egokia ematen zuen arimazaiantzat eta beste bizibide guztietakoentzat. Isastik eta Nikolas Antonio, bibliografo ospetsuak eman dizkigute aren xeetasunak. Orain ez dugu alerik ezagutzen.

Berdintsu gertatzen zaigu beste dotrina batekin: Betolaza-renarekin. Bilbon, Leizarragaren azken-urteetan argitaratua dugu, 1596gn urtean. Erdaraz eta Bizkai-aldeko euskaraz idatzia da, Kalahorrako apezpikuaren aginduz argitara emana. Apezpiku onek, Pedro Manso izenez, urrengo urte batean legea jarri zuen urtero atera bearke zirela olako dotrina-liburuak bere mende zeduzkan errietako euskaraz egiñak. Aipatu duguna besterik ez da eldu gure ezagutzara. Oraintsu artean ale bat bazen, eta onen kopietarik ezagutzen dugu orain.

Urte berean, 1596n alegia, agertu zen Iruñean beste liburu bat, euskararentzat balio andiena duena. Erdaraz darama titulua: *Refranes y sentencias*. Baina euskarazko erran zuhurrez, esaera zarez osatua dago, euskarak erdarazko itzulpena duela aldamenean. Nor ote zen aren biltzailea? Garibai ez ote zen diote barzuk. Gauza ziurrik ez dakigu. Baina liburu onenik ere ez zaigu alerik gelditzen. Alemaniako iri batean, Darmstadt-irian, zegoen ale bakarra azkenengo gerratean erre omen zen. Zorionez eta alabearrik, andik atera ziren kopiei esker ez dugu osoki galdu. Orraitio, Alemanian erre zen ori ere ez omen zegoen osorik. Oihenarte andiaren paperetan agertu dira oraintsu erran zuhur batzu, eta, Mitxelenaren iritziz, amaseigarren mendeko bilduma artan falta zirenak izatea baleiteke.

Eta au de emen sortzen den galdera: Ez ote dira orrelaxe beste libururen batzu ere galdu? Ez ote da egia Madariagak esana, alegia, aren denboran, Leizarragak Testamentu Berria atera baino leen beraz, ba zela euskal-libururik? Eta, ain zuzen, badirudi Madariagak ez zuela, esaterako, Etxepareren liburua ezagutu, aren egunetakoa izan arren. Besteren batzu dira, dirudienez, ark aipatu nai dituenak.

Goiko galdera orri baiezkua eman bearrean gaude! a uste dut. Beste libururik eta beste idazlerik ere izan genuela esan bearra dugu, noski baino noskiago.

Azken urte auetan agertu zaizkigu mende artako idazle geiago ere. Orrela dakigu beste lau idazleen zenbait berri, bi mugaz alde batetik, eta beste aldetik beste bi. Lau izen berri daduzkagu Leizarragaren lagunartean sartzeko. Laurak bertsogintzan aritu ziren.

Oihenartek emandakoen izenak auek dira: Joanez Etxegarai eta Arnaut Logras. Etxegarai Donibane Garaziko semea omen zen, eta

Leizarraga Testamentu Berria euskararatzen ari zen aldi berean omen zebilan idazten. *Artzain Gorria* izeneko pastoralaren egilea omen da, eta beste liburu bat ere, bertso-bilduma bat ere utzi omen zuen, Etxepareren tankeran egin bertsoekin.

Logras ere apezgoan kargu andiak izana dugu eta Oihenartek ikusi omen zuen onen bertso-bilduma bat ere.

Oraintsu jakin dugu Nafarroako idazle baten izena ere: Amendux, euskal poematxo baten egilea beinik bein.

Eta berrikiago izan dugu Nafarroako ermitau baten euskal-poemen berri. Joanez Undiano du izena. Leizarragaren mendekoa da au ere, eta eus euskaraz eta erdara zidazle. Amaseigarren mendea bukatzerakoan, ba omen zedukan euskarazko olerki-mordo bat egiña. Eta bere testamentuen auxe aitortzen zuen: «Alaber, bertsorik anitz ondu du euskaraz, eta erdaraz ere bai zenbait, arimaren onerako gaietaz». Eta berriz gaude auen arrastorik bat ere gabe.

Zalgitzeko jaunaren poemen aztarnarik gabe gauden bezala. Eta onek ez ote du Leizarragaren garaiko idazleen artean aipatua merezi? Aren izena daraman atsotitz-bilduma eldu zaigu eta, Oihenarten iritzian, poetarik andiena genuen euskal-poeten artean:

*Halakotz, hik, Zalgiz, eskaldun Poeta,
burura behar duk erramu-boneta,
zeren, nola baihaiz Parnaso gainean
bederatzi abizpez maiteki bazia,
heiek erakatsiz hik, gur'adinean,
burutar'eman duk bertzek doi-basia.*

Ez dakigu noiz eman zen bertso-lanetan; nola nai ere, Leizarragaren garaian sortu eta azia da.

* * *

Eldu naiz azkenera. Etxepareren euskal-dantzara aterarik, emen ikusi ditugu erdal-idazleak euskarari beren agurrak egiten. Emen ikusi ditugu atzerrietako izkuntzalarien piko ta jauziak gure euskararen inguruan. Emen, gure erdal-idazleen atzeskua; emen gure idazle jatorragoen, euskal-idazleen aureskua.

Gogoan ar ditzagun guzien izenak: Etxepare, Elso, Etxegarai, Amendux, Logras, Garibai, Betolaza, Undiano, Zalgitzeko jauna. Ez

dezagun ahantzi guzoi sortzea eman zien gure Euskalerra, Euskalerra osoa, orduan askoz zabalagoa eta euskarari atxikiagoa, eta bere esaera zuur eta kantekin euskal-dantza ortako dantzari gailen eta jatorrena. Guziak ekarri ditugu ona, emen, Leizarragaren omenez, bakoitzak bere ingurutxo dantza dezan. Guziek asi zuten euskal-literaturaren udaberria.

Eta orduan asi dantzak gaur arte iraun du, eta gaur ere aitzina doa. Orduan sortu giroak ez ote dirau, orain ere, gutxi gora beera? Orain ere bada atzerriko izkuntzalari euskarari tinki atxikia denik, gure izkuntza ikertu eta ikasi bearrez. Euskalerra badu oraino erdal-idazlerik, euskararen alde bere luma zorrozten duenik; badu, eta au are pozgarriago da, euskal-idazle zintzo eta pizkorrik ere. Leizarragaren aldiko alderdi onak eta txarrak batera daduzkagu. Ez ote dugu urrats oberik eta aitzineragokorik emango?

Etxeparek bere amesetan euskarari opa zion udaberria ez zen egiaz izan berak nai zuen bezain loretsua. Baina oinarriak jarri zituen beintzat. Asiera, astapena eman zion udaberriari, berak aitortu zuenez, astapena aula izan bazan ere: *debile principium*.

Etxeparek eta beste lagunek, nola nai ere, egin zuten orduan al zutena. Guri, XX garren mendekoei, geiago eskatzen zaigu, eta geiago egin dezakegu. Ez gaitezke beti astapen auletan gelditi.

Egia billakatuko al da Etxepareren esana: *Astapen aul onek izan bera, ondorio ohea*. Ortara jo dezagun, ortara saia gaitezen guziok *asmoz eta jakitez*.

Lino AKESOLO

ZER DAKIGU LEIZARRAGAZ?

Lapurdikoko Beskoitze herrian bazen Mendizelaia deitu larregain aberatsean etxe eder bat, Leizarraga erraiten zitzaiona. 1944-ean lehertu zen, orai haren lekuan ez baitira gelditzen harri-lauza nakar batzu baizik: bertzeak bide harriztatzen baliatu dira.

Egoitza hortan, menderen mende, Liçarrague edo Lissarrague izeneko familia hainitz sortu dira, Eskual-herrian eta Eskual-herritik kanpo ere norbait izan diren gizon zombait eman dituztenak.

Ezagunena naski Leizarragako Joanes, egun, 1971-ko uztailaren 4-ean goresten dugun eskualzale zaharra.

Barzelona-ko Protestanten Carta Circular delakoan Juan Mirena Olaizola jaunak dionaz, Joanes hori sortu zen 1506-an edo nunbait han. Eta zendu, hamazazpigarren mendeko lehen urtean.

Laurogoi eta hamabortz urteren bizi, bada zerbait.

Hain bizitze luzeko gizon batez iduri luke baginukeela zer nahi erraiteko. Zorigaitzez, orai arte bildu ahal izan diren hamaseigarren mendeko paperek ez daukute utzi Leizarragaz herri guti baizik.

Hasteko, ez dakigu haren arbasoen ez aita-amen izenik.

Ez dakigu zonbat urtetan bere burua apez-gai senditu zuen, ez eta nun zuten eskolatu.

Haren liburuetarik ezagun da bakarrik etxeko eskuararen gainerat, funski ikasi zituela latina, greka eta frantsesa. Españolari ere baditake ohartua zen, urruntxago ikusiko dugun bezala.

Jakes Bela famatuak bere Tablette-tan salatzen dauku Leizarraga Lapurdiko apez katoliko jakintsu eta kartsuenetarik izan zela. Haatik ez da nehun ageri zoin herritan izan zen bikario edo erretor, ez eta zonbat urtez.

Hain guti erran dezakegu noiz nola lerratu zen Protestanten sinestetarat.

Luthertiarren hatzik ez dugu hemen gaindi kausitzen mende hartako berrogoi lehen urtetan. Handik goiti ordean, bai, erlisione berriaren hedatzaileak ikusten dira ipar-Eskual-herriko jauregietan, apeztegieta eta burgesen etxetan ibilki; buruzagiak eta handi-mandiak nahi dituzte lehenik bildu, gero jende xhekek aiseago jarraiki-
ren zaiotelakoan.

Horrela biltzen dituzte beren saretara, berzeak bertze: Bidaxuneko Agarramont, Makeako Belzuntze, Meharineko jauna, Xuberoko Sponde, Belapeyre, Zalgiz, Bela familiak, baieta zonbait apez, gehienak Xubero-aldekoak.

Jaun horien guzien buru, Agarramont ahaltsu eta amorratua, Jeanne d'Albret erreginaren laguntzale kartsua.

Theodore de Bèze-k bere orroitzapenetan, nahiz ez duen izenik emaiten, aipatzen ditu zonbait ministro eskualdun Geneve-n eskolatu eta moldatuak: sort-herritik urrun atxikitzen bide zituzten ixtan

bat, bereziki erretor ohiak, Calvin-en erakospenez hazirik, gogobihotzak arras berri eta bero zakizkioten.

Ritter Paueko ixtoriotzale jaunak uste du Leizarragak ere, Eliza katolikoa utzi ondoan, Eskual-herritik lekuak hustu zituela norapait.

Bainan, nun ere kokatu baitzen, han berdin etsaiak aurkitu zituen: Testamentu berri-ko aintzin-solasean, Jeanne erreginari berak aitortzen zion preso eman zutela, eta orduan jasan penez orroitzean, buruko ilea lazten zitzaiola.

Nun, noiz, zer pairatu zuen, ez du salatu.

Ez guri galda ere nola atera zen delako presendegitik, ala etsaiek joaiterat utzirik, ala berak gisa bat edo bertze ihes eginik.

Badakigu halere 1563-an Lapurdin zagola. Urte hartako martxoaren 14-ean Paueko Sinodak (erran nahi baita Protestant buruzagien biltzarrak) hauxe zion hitzez hitz: «Lapurdin bizi den Leizarraga jaunari mezutuko zaio hunat etor dadin, Testamentu berriaren, otcitzen eta Katiximaren eskuaralat itzultzeko; eta, nahi badu bere burua (ebanjelioari) osoki eman, bere eskualdean edo Baxenâbarren minixtro izaitera prestatzeko. Eliza-kontseilukoen gain izanen da haren mantenatzea, Erreginak nahi duen ber hura hunat etortzea.»

Leizarragak aitortu zuen, baizik-eta Biarnorat joan aintzin azpitik zaukaten gogo-arranguretan bizi zela, ez jakinez naski bide onari lotu zitzaion ala gaixtoari. Biarnon, itxuren arabera, bakea aurkitu zuen, alde hortarik.

Bizkitartean ez omen zen aise menturatu Testamentu berriaren itzultzerat. Huts egin beldurrez duda-mudan egin-eta, behin entseatu zen; bainan, laster etsiturik, lana utzi zuen bertze batek egin zezan.

Baziren alabainan hor gaindi protestant eskualdun idazlariak. Huna nundik dakigun hori. Begi atxikitzeke higenauten harat-hunateri, Espainiako erregeak ezarri zituen barrandariak ipar-eskual-herrietan. Barrandari horiek Madrillerat igortzen zituzten ikasi berriak. Heien gutuneri esker badakigu hedatzen zirela, eskuaraz, Luthertiarren liburuxka batzu. Damurik ez baitzaiku hetarik batto ere eskuetarat erori!

Heien itzultzaleak, nor baziren ere, ez bide ziren on, handiagoko lan bati lotzeko.

Agarramunt, Belzuntze, Meharine jaunek eta zonbait adixkidek

Leizarraga hazkarki sustatu zuten, ez etsitzeko; eta berriz egundainokotan hartu zuen bere saila, jo eta ke zeramala.

Bi urteren buruko eginxea zuen.

1565-eko maiatzaren lehenean, Oloron-eko Sinodak erabaki zuen Leizarragak handik goiti eskuratuko zituela berrehun libera, ministro donadoek bezala, ez baitzen bera ere ezkondua. Eta izendatu zituzten lau minixtro eskualdun, haren lanaren begistatzeko eta behar orduan xuxentzeko.

Lauetarik biga segurik xuberotarrak ziren: Landetcheverry Undüreñekoa eta Tartas Sohütakoa. Etcheverry, «Petit basque» erraiten ziotena, kostatarra zen, Donibane Lohizunekoa. Laugarrena, Tardets, ez dakigu xuxen nungotarra zen, deituraz xuberotarra iduri lukelarik.

Lau so-egile horiek pagatuak izanen ziren lan horrentzat: eta lanak iraunen zioteno, ez zuten beren elizetan predikatzerik izanen igandetan baizik.

Ondoko irailaren 5-ean, Salbaterreko Sinodan, Etcheverry-k eman zuen Testamentu berriaren berri. Ala funtsez ala moldez lana hautuzkoa zaukan. Billkurako minixtroek hitz eman zuten beraz haren ager-arazteko dirua.

Bizkitartean, eskuara toki orotan ez berdin izanez, bortz lagunek eskatu zuten lanaren arra-hunkitzea Eskualdun gehienek uleritzeko gisa. Biltzarrak on-hartu zuen eta erabaki begistatzaleak eta Leizarraga aintzina ordainduko zirela Elizaren dirutik.

1566-an eta ekainaren 5-ean Nay-eko Sinodan nasaiki aipatu zuten Leizarraga, baizik-eta Jainkoak dohainez bete zuela, eta grazia hoieri esker Jainkoaren ospea bere eskualdean aise aintzin-araz zezakela. Ikusi behar ere, ez zenetz Nafarroarat berdin igorriko. Xede horren gatik bagaude ea española ere ez zakienetz, nahiz orduan eskuara orai baino hedatuagoa zen Nafartarren artean.

Ondoko urtean, 1567-an, Leizarragak Pauen minixtro-gaien et-saminak pasatu zituen eta minixtro egin zuten, apirilaren 15-ean Bastidarat izendatzen zutelarik.

Bastida (erdaraz La Bastide-Clairence), bere portu ttipiarekin, Baxenabarreko herri bat zen, frango ttarroa, kaskoin kofoin bat, nahiz (paper zaharrak lekuko) Eskualdun hainitz ere bazaukan.